

PROF.DR.SC. MLADEN OBAD ŠČITAROCI, DR.SC. BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI

DVA TISUĆLJEĆA TRADICIJE DVORACA, VILA I ZAMKOVA NA TLU HRVATSKE

THE TWO MILLENNIA-LONG TRADITION OF MANORS, VILLAS AND CASTLES IN CROATIA

Na tlu Republike Hrvatske možemo sa sigurnošću pratiti nastajanje i razvoj dvoraca, zamkova i vila u posljednja dva tisućljeća – od rimskih vila rustica i palača (Dioklecijanova palača), preko srednjovjekovnih zamkova (burgova), renesansnih vila-ljetnikovaca na području Dubrovnika i Dalmacije do baroknih i historicističkih dvoraca sjeverne Hrvatske, te gradskih vila i palača u gotovo svim većim hrvatskim gradovima. Dvorci u Hrvatskoj grade se od antičkoga doba i od tada se, uz povremene prekide, kontinuirano grade čak do početka 21. stoljeća.

Prenamjena dvoraca i njihova prilagodba novim namjenama u Hrvatskoj ima tradiciju od 14 stoljeća – od pretvorbe Dioklecijanove palače u 7. stoljeću do suvremenih pretvorbi na kraju 20. i početka 21. stoljeća. Od tada do danas kontinuirano su dvorci bili razarani, dograđivani ili pregrađivani te su se trebali prilagođavati novim namjenama i novim vlasnicima.

Analiza aktualnog stanja i korištenja dvoraca napravljena je 2005. godine za 100 dvoraca i većih kurija u sjevernoj Hrvatskoj (u 12 županija i u Gradu Zagrebu). Otrprike polovica dvoraca (45%) u jako je lošem stanju i nužna im je žurna obnova. Za stanovanje se koristi 17% dvoraca od čega se 5% dvoraca koristi u izvornoj namjeni (sačuvan je kontinuitet stanovanja plemićkih obitelji); u 16% dvoraca smještene su namjene koje svrstavamo u kulturu; poslovna namjena nalazi se u 10% dvoraca; u šest dvoraca su škole; dva se dvorca koriste kao arhivi; socijalne ustanove nalaze se u pet, a bolnice u sedam dvoraca; u jednom je dvorcu vjerska namjena, a hotelsko-ugostiteljska namjena u samo četiri dvorca. Čak 32% dvoraca nema nikakvu namjenu što znači da bi uskoro mogli postati ruševine.

Temeljem šest odabranih kriterija ocjenjena je prihvatljivost namjene dvoraca. Prihvatljiva namjena ustanovljena je za 52% dvoraca, 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji ideja moguće namjene, a 11% dvoraca ima prihvatljivu privremenu namjenu odnosno prihvatljivu zamisao obnove.

Construction and development of manors, castles and villas on the territory of the Republic of Croatia can be followed with certainty in the last two millennia – from Roman villa rusticas and palaces (Diocletian's palace), to medieval castles (burgs), renaissance villas-summer houses in Dubrovnik and Dalmatia, to baroque and historicist manors of Northern Croatia, and town villas and palaces in most bigger Croatian towns. Manors were built as early as the antique period and, with occasional interruptions, were built continuously until the beginning of the 21st century.

In Croatia, manors have been reused and adapted to new uses for the past 14 centuries, from the reuse of Diocletian's palace in the 7th century to contemporary reuses at the end of the 20th and beginning of the 21st century. Since the earliest times, manors have been continuously destroyed, extended or remodeled, and had to adapt to new uses and new owners.

In 2005, an analysis of the actual condition and ways of use was done for 100 manors and larger curiae in Northern Croatia (in 12 counties and the city of Zagreb). Roughly half of the manors (45%) are in a very bad condition and in need of urgent reconstruction. 17% of the manors are used for dwelling – of which 5% maintained their original use (dwelling of aristocratic families was preserved in continuity); 16% of the manors are used for cultural purposes; 10% of the manors are used for business purposes; six manors were converted into schools; two are used as archives. Social institutions are housed in five and hospitals in seven manors; one manor was put to a religious use, and only four manors are used for tourist purposes. As many as 32% of the manors have no use, meaning they could soon crumble into ruins.

Acceptability of the use of manors was assessed on the basis of six criteria. 52% of the manors were evaluated as having acceptable use, 37% have unacceptable use or there is no idea what to use them for, whereas 11% have acceptable temporary use or acceptable idea for reconstruction.

KLJUČNE RIJEČI:

- DVORCI, KURIJE, VILE, ZAMKOVI, LJETNIKOVCI
- GRADITELJSKO NASLIJEĐE
- OBNOVA I ZAŠTITA KULTURNOG NASLIJEĐA
- SUVREMENO KORIŠTENJE POVIJESNIH GRAĐEVINA
- HRVATSKA

KEY WORDS:

- MANORS, CURIAE, VILLAS, CASTLES, SUMMER HOUSES
- BUILDING HERITAGE
- RECONSTRUCTION AND PRESERVATION OF CULTURAL HERITAGE
- CONTEMPORARY USE OF HISTORIC BUILDINGS
- CROATIA

Prof.dr.sc. MLADEN OBAD ŠČITAROCI, dipl.ing.arh.
Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet
Kačićeva 26, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.arhitekt.hr, www.scitaroci.hr
Tel. +385 (0)1 4639 265, 2430 992
Fax +385 (0)1 2430 992
E-mail: mladen.scitaroci-obad@zg.t-com.hr

Dr.sc. BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, dipl.ing.arh.
„Ščitaroci” d.o.o.
Srebrnjak 9, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
www.scitaroci.hr
Tel. +385 (0)1 2431 553
Fax +385 (0)1 2431553
E-mail: scitaroci@zg.t-com.hr

Dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci vrijedno je i prepoznatljivo naslijeđe hrvatske kulture. Njihova brojnost, ali i dugogodišnja nedovoljna skrb te nepostojanje državnoga programa zaštite i prenamjene doveli su do njihova lošeg, gotovo tragičnog stanja. Brojne knjige o dvorcima koje su napisane proteklih četvrt desetljeća izazvale su zanimanje javnosti koja je tada otkrila postojanje brojnih dvoraca nadomak Zagrebu. Krajem 1980-ih godina pokrenuti su turistički obilasci zagorskih dvoraca što je značilo i začetak kontinentalnog kulturnog turizma putovima dvoraca. Pojavljivali su se pojedinci s idejama i novcem potrebnim za njihovu obnovu i prenamjenu. Pojavila se nada za njihov oporavak i novi život. Nažalost, Domovinski rat početkom 1990-ih godina prekinuo je početne najave moguće revitalizacije dvoraca i vratili smo dvorce tamo gdje su i bili u drugoj polovici 20. stoljeća.

Usprkos rijetkim pojedinačnim obnovama posljednjega desetljeća hrvatski dvorci i nadalje propadaju – za mnoge nisu još razjašnjeni vlasnički odnosi; katkada postoje zamisli nove namjene, ali nema novca ni zainteresiranih naručitelja; ponekad se vrijednost zapuštenih dvoraca precjenjuje pa se ne mogu naci kupci, a vlasnici ih ne mogu održavati ili su im nepotrebni, neki imaju neodgovarajuću namjenu koja šteti dvorcu, a da pri tom vlasnik ili korisnik nije zadovoljan s takvom namjenom; o mnogima se nitko ne brine ili se premalo brine itd. Dok su mnoge europske zemlje svoj kontinentalni kulturni turizam uspješno razvile na temi dvoraca, niti jedan od hrvatskih dvjestotinjak kontinentalnih dvoraca nije u europskim kulturnim, turističko-ugostiteljskim i drugim razvojnim programima. Hrvatski su dvorci prepušteni sami sebi i malobrojnim pojedincima koji rade na promociji hrvatskih dvoraca u svijetu. Državna je sustavna skrb i strategija potpuno izostala. Ranije smo za takvo stanje okrivljavali socijalistički sustav koji je poslije Drugoga svjetskoga rata sustavno uništavao dvorce, a kasnije se samo djelomično o njima brinuo. Nerado priznajemo, ali činjenica jest da i nadalje dvorci propadaju te da su bez namjene ili s neodgovarajućom namjenom čak u većem broju nego ranije.

Nakon više od dvadeset godina bavljenja hrvatskim dvorcima – njihovim istraživanjem, promičbom, predavanjima, pisanjem i tiskanjem knjiga na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku – s namjerom da naše dvorce izvučemo iz zaborava i stavimo u središte pozornosti hrvatske i europske javnosti pokrenuli smo u Hrvatskoj još jedan projekt s nadom i željom da se hrvatski dvorci prepoznaju u Europi. To je europski projekt *Interreg III B_Cadses* pod nazivom *Villas, stately homes and castles: compatible use, valorisation and creative management*. Polazišta projekta nisu romantično-nostalgična i nisu primarno konzervatorska, premda taj aspekt nije zanemaren, već je pozornost usmjerena na gospodarski i pravni aspekt problematike dvoraca. Istražuju se uspješni primjeri prenamjene dvoraca, uspoređuje se zakonodavstvo europskih zemalja u pogledu zaštite i obnove dvoraca, traga se za suvremenim mogućnostima održive namjene koja će očuvati dvorac kao kulturno dobro, ali će i svojom aktivnosti i zaradom moći održavati dvorac. Danas u Europi, posebice u Hrvatskoj, nije pitanje treba li prav-

no zaštititi dvorce i kako ih konzervatorski obnavljati jer je to poprilično jasno i nema puno dvojbi. Problem je naci naručitelje koji će investirati u obnovu dvoraca te odabir suvremene namjene koja će odgovarajućim upravljanjem i stjecanjem dobiti omogućiti novi život tih građevina a da pri tom ne budu dovedena u pitanje njihova temeljna arhitektonsko-spomenička svojstva. Taj problem neće biti moguće riješiti bez jasnog vrjednovanja dvoraca na državnoj razini i u ovisnosti o vrijednosnim kategorijama omogućiti prihvatljive graditeljske zahvate na dvorcima – i to prihvatljive ne samo s konzervatorskoga već i s gospodarski održivoga gledišta.

DUGA TRADICIJA LADANJSKE IZGRADNJE NA TLU HRVATSKE

Duga je tradicija izgradnje dvoraca, vila i ljetnikovaca, kao i zamkova na tlu Hrvatske. Tipologiju ladanjske arhitekture, u koju možemo svrstati te građevine, pratimo od antičkoga (rimskog) doba i od tada uz veće ili manje izmjene neprekinuto traje do danas. Zato možemo govoriti o tradiciji staroj dva tisućljeća. U tom dugom vremenskom razdoblju taj poseban tip stambene arhitekture doživljavao je mijene ovisno o društveno-političkim prilikama. Kada su te prilike bile sigurne od neprijatelja i ratova grade se arhitektonski dopadljivi dvorci, vile i ljetnikovci u krajoliku, a u stoljećima nesigurnosti i ratovanja hladnim oružjem grade se utvrđeni dvorci i zamkovi – zaštićeni nepristupačnim brežuljcima, grabištima (opkopima sa ili bez vode) ili teško savladivim močvarnim terenima.

Tradicija dvoraca i ljetnikovaca ne prestaje s dvadesetim stoljećem, koje je u mnogočemu izmijenilo način življenja. Iako su dvorci, zamkovi, vile i ljetnikovci oduvijek bili znak socijalnog statusa te su ih podizali najbogatiji slojevi društva – 20. stoljeće donijelo je izgradnju novih skupocjenih ladanjskih vila izvan gradova, čak i eklektički oblikovane nove skorojevičke dvorce, ali i masovnu izgradnju ljetnih kuća za povremeni boravak. Iako suvremene ladanjske kuće (osobito one uz morsku obalu i u turističkim mjestima) poprimaju oblike komercijalne turističke izgradnje – koja je sasvim nešto drugo od tradicije dvoraca, vila i ljetnikovaca – izgradnja za povremeni boravak na moru ili u brdima izrasta iz tradicije ladanjske arhitekture. Ipak, masovna izgradnja kuća za odmor, kao i apartmana na moru, ne pripadaju tipologiji dvoraca, vila i ljetnikovaca. Za razliku od masovne i većinom anonimne izgradnje kuća za odmor – arhitektura dvoraca, vila i ljetnikovaca uvijek je bila autorski rad, prepoznatljiv spoj arhitekture i krajolika (autohtonog i novostvorenog), nikad ne stvarajući probleme prevelike izgrađenosti terena ili vizualnog onečišćenja okoliša.

Povijest ladanjske izgradnje na tlu Hrvatske počinje s RIMSKIM VILAMA (*villa rustica*, *villa suburbana*, *villa marittima*) smještenim u lijepim krajolicima podalje od naselja, kakvih je u Hrvatskoj mnogo sačuvano, a svakodnevno se pronalaze ostatci novih rimskih vila – od Slavonije i okolice Zagreba do Jadrana. Iako izuzetak u odnosu na druge rimske vile – Dioklecijanova palača u Splitu iz prijeloma 3. i 4. stoljeća (građena oko 300. godine) sa svojim utvrđenim izgledom obilježava svojevrsni kraj tipologije ladanjskih rimskih vila i zbog nesigurnih vremena početak tipologije utvrđenih vila.¹

Od doba kasne antike utvrđenja će pratiti izgradnju vila i dvoraca tijekom jednoga tisućljeća srednjega vijeka kada su se gradili ZAMKOVI (feudalni plemićki gradovi) – smješteni najčešće na nepristupačnim vrhovima brežuljaka, ali i u nizinama okruženi opkopom (grabište, šanac) ispunjeni vodom. Takvih je zamkova na tlu Hrvatske zabilježeno oko 700.² Mnogi od njih su nestali, nekima se zameo trag, rijetki su sačuvani u dobrom stanju, a većina su ruševine. Malobrojni su zamkovi-ruševine arheološki sustavno istraženi te arhitektonsko-konzervatorski obrađeni i privedeni turističkoj ili nekoj drugoj svrsi.³

VALPOVO

1 Izbor iz literature o Dioklecijanovoj palači i rimskim vilama: MARASOVIĆ, Tomislav (1994.) *Dioklecijanova palača*, Zagreb, „Dominović”; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancića (2001.) *Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 18/2001., str. 157-172; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancića (2002.) *Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio – pregled lokaliteta*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 19/2002., str. 113-130; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancića (2003.) *Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio – tipologija vila*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 20/2003., str. 95-111; BEGOVIĆ, Vlasta; SCHRUNK, Ivancića (2004.) *Roman Villas in Istria and Dalmatia, Part III. – Maritime Villas*, u: Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, vol. 21/2004., str. 65-90; BEGOVIĆ, Vlasta; DVORŽAK SCHRUNK, Ivancića (2004.) *Possibilities of Using Aerial Photos in Preparations of Archaeological Excavations – Maritime Villas on Eastern Adriatic Coast*, u: Geographical Information Systems in Research and Practice, Zagreb, Hrvatski informatički Zbor – GIS Forum / University of Silesia (Poland).

2 SZABO, Gijuro (1920.) *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, „Matica hrvatska”.

3 Iako je uređenje i prenamjena Medvedgrada u Zagrebu izazvalo velike stručne polemike i nezadovoljstvo konzervatorske službe ipak je obnova toga srednjovjekovnoga plemićkoga grada otvorila mogućnost prenamjene ili odgovarajuće prezentacije tog vrijednog i brojnog kulturnog naslijeđa u gotovo svim krajevima Hrvatske. Medvedgrad je nakon obnove postao vidljiv u slici grada, postao je svojina svih a ne samo malobrojnih posjetitelja i planinara. Sličnih vrlo vrijednih zamkova još je mnogo u Hrvatskoj, koji zavrjeđuju svu pozornost i suvremeni život – primjerice: Ružica (pokraj Orahovice u Slavoniji), Konjščina u Hrvatskom zagorju, Veliki i Mali Kalnik u križevačkom kraju, Stari grad Samobor i dr.

Istovremeno s talijanskim ranorenesansnim i renesansnim vilama na širem području Dubrovnika tijekom 15. i 16. stoljeća podižu se brojne vile, poznate pod imenom dubrovački RENESANSNI LJETNIKOVCI. Njihove zametke nalazimo još krajem srednjeg vijeka u 14. stoljeću, a grade se i nakon renesanse sve do pada Dubrovačke Republike početkom 19. stoljeća. Od tada počinje njihovo zapuštanje da bi u 20. stoljeću dubrovački ljetnikovci doživjeli tragičnu sudbinu napuštanja, uništavanja i rušenja. Procjenjuje se da ih je u prvoj polovici 19. stoljeća bilo 300-tinjak, danas ih je sačuvano 70-ak (pretežito u ruševnom stanju), a samo 20-ak ih je u dobrom stanju s jasnom namjenom.⁴ Vile-ljetnikovci grade se i drugdje po Dalmaciji (primjerice Tvrdalj Petra Hektorovića u Starome gradu na Hvaru, ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru), ali nigdje nisu bili tako brojni i tako gusto raspoređeni u krajolik kao na području Dubrovnika.

Zamkovi se u sjevernoj Hrvatskoj grade do kraja 16. stoljeća kada ih od početka 17. stoljeća zamjenjuju dvorci. Tri stoljeća izgradnje dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj slijedi tipologiju i kulturu dvorske arhitekture srednje Europe. Na području sjeverne Hrvatske izgrađeni su brojni dvorci, mnogo ih se sačuvalo do danas, a malo ih je koji su u potpunosti nestali. Puno više je nestalo plemićkih kurija, često ne ostavljajući materijalnoga traga. Iako nikad nije provedena sustavna inventarizacija sačuvanih i nestalih dvoraca i kurija na području sjeverne Hrvatske⁵ prema dosadašnjim istraživanjima možemo smatrati da je u sjevernoj Hrvatskoj oko 200 dvoraca i arhitektonski značajnijih kurija.⁶ U usporedbi s renesansnim ljetnikovcima dubrovačkoga područja dvorci sjeverne Hrvatske puno su bolje sačuvani, u većem broju se koriste i danas te su bolje prilagođeni suvremenim potrebama.

GRADSKE VILE, posebice one koje nisu smještene u povijesnim središtima gradovima nego u pejzažnim i perivojnim gradskim ambijentima, možemo svrstati u tipologiju ladanjske arhitekture. Takvih je građevina puno u cijeloj Hrvatskoj jer su vile najčešće bile građene tijekom prve polovice 20. stoljeća. Istraživanje i popisivanje gradskih vila i ljetnikovaca nikada nije sustavno provedeno za teritorij Hrvatske nego se ta tema može naći u sklopu arhitektonskih istraživanja pojedinih gradova.⁷

STANCIJE u Istri možemo smatrati istarskom inačicom kontinentalnih dvoraca i kurija, a na tradiciji rimskih i renesansnih ladanjskih vila. Ta tipologija ladanjske stambene arhitekture (sklop stambenih i gospodarskih zgrada u krajoliku na posjedu zemljovlasnika) nije osobito istražena, premda to zavrjeđuje zbog broja građevina, arhitektonske i spomeničke vrijednosti te tipološke raznolikosti.

RAZNOLIKOST TIPOLOGIJE I NAZIVLJA GRAĐEVINA

Kao rijetko koje građevine dvorci izazivaju zanimanje javnosti, pri čemu ih se različito doživljava. Prve spoznaje o dvorcima i zamkovima najčešće su one iz dječjih priča pa ne treba čuditi da ih djeca doživljavaju kao mistična mjesta duhova i podzemnih tunela, brojnih tornjica, pokretnih mostova, borbe s mačevima. Nekima pomisao na dvorce budi romantične doživljaje – balovi, krabuljni plesovi, konji i kočije, perivoji i perivojne zabave, lagodan život plemstva. Neki će dvorce doživjeti kao mjesta koja su dizali i o njima se brinuli brojni podanici (kmetovi), koji su svojim radom u polju, sumi i na dvorskim gospodarstvima omogućili drukčiji i bolji život njihovih vlasnika. Dvorce danas doživljavamo i cijenimo kao kulturna dobra o kojima stručnjaci brinu kako bi se sačuvali njihov spomenički identitet. Poneki novi vlasnici vide u njima ostvarenje snova luksuznog stanovanja i pokazivanja gospodarske moći, a suvremeni poduzetnici doživljavaju ih građevinama koje se moraju moći same održavati i koje će donijeti

4 Izbor iz literature o dubrovačkim ljetnikovcima i njihovim perivojima: GRUJIĆ, Nada (1991.) *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti; GRUJIĆ, Nada (2003.) *Vrijeme ladanja*, Dubrovnik, Matica hrvatska Dubrovnik; GRUJIĆ, Nada (2004.) *Dubrovački ljetnikovci*, u: Hrvatska renesansa, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori; GRUJIĆ, Nada (2004.) *Les villas ragusaines*, u: La Renaissance en Croatie, Zagreb-Paris, Galerija Klovićevi dvori / Musée national de la Renaissance Ecouen.

5 Prvu sustavnu analizu stanja dvoraca i kurija sjeverozapadne Hrvatske izradio je krajem 1960-ih godina i objelodanio 1970. godine tadašnji Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH pod vodstvom dr.sc. Anđele Horvat. Studija pod nazivom *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključanja u suvremeni život* (autori: Anđela Horvat, Štefica Habunek-Moravac i Nada Aleksić) do danas je ostala nezaobilazan izvor i polazište za sva daljnja istraživanja dvoraca i kurija. Šteta je da takvo popisivanje, snimanje postojećega stanja i vrjednovanje nije provedeno za ostala područja Hrvatske. Studija obuhvaća područje sjeverozapadne Hrvatske – Hrvatsko zagorje, Medimurje, Varaždinski kraj, te zagrebačko i karlovačko područje.

6 Osim navedene studije iz 1970. godine sustavna istraživanja dvoraca sjeverne Hrvatske po teritorijalnom principu objavljena su kronološki u sljedećim radovima: MARKOVIĆ, Vladimir (1975.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, „Kajkavsko spravišće”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1986.) *Prilog istraživanju vrtova i perivoja uz dvorce Hrvatskog zagorja*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet i Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; BEUSAN, Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca Hrvatskog zagorja – efikasnija zaštita i turizam*, magistarski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Castles, Manors and Gardens of Croatian Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Schlösser und Gärten des Kroatischen Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (1998.) *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka*, Zagreb, „Šćitaroci”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2000.) *Slawoniens Schlösser – von Zagreb bis Vukovar*, Graz-Stuttgart, „Leopold Stocker Verlag”; OBAD ŠCITAROCI, Mladen; BOJANIĆ OBAD ŠCITAROCI, Bojana (2001.) *Manors and Gardens in Croatia – Slavonia from Zagreb to Vukovar*, Zagreb, „Šćitaroci”.

7 Značajniji objavljeni rad o vilama i ljetnikovcima Zagreba iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća: Dobronić, Lelja (1963.) *Zagrebački ljetnikovci druge polovice devetnaestog stoljeća*, u: Iz starog novog Zagreba III., str. 143-173.

dobit. Stari vlasnici, koji su uspjeli sačuvati to obiteljsko plemićko naslijeđe, u hrvatskim uvjetima muče se s velikim troškovima održavanja jer im država ne daje olakšice i ne priznaje ulaganja u zgrade koje su proglašene kulturnim dobrom. Zato su rijetki oni koji žele biti vlasnici dvoraca u Hrvatskoj jer su dvorci preveliki teret.

Što su zapravo dvorci te postoje li razlike između dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca? Često ih u svakodnevnom govoru smatramo sličnoznačnicama, ali ipak postoje razlike. Budući da se radi o povijesnim zgradama valja ih promatrati u društveno-povijesnom, gospodarskom i kulturnom kontekstu minulih stoljeća. Bitan preduvjet pojavljivanja i izgradnje vila i dvoraca jest sigurnost posjeda što podrazumijeva stabilne društveno-gospodarske i političke prilike. One su se u pojedinim dijelovima Europe pojavljivale u različito doba – najranije u Italiji u renesansnom razdoblju (15. i 16. stoljeće), a zatim u barokno doba (17. stoljeće) u Francuskoj, da bi se masovno dvorci podizali u europskim zemljama tijekom 18. i 19. stoljeća. Dvorci u Hrvatskoj ne razlikuju se bitno od onih u Europi, ali su manji i skromniji. U Hrvatskoj se nisu gradili veliki i raskošni kraljevski dvorci, već dvorci visokog i niskog plemstva – i domaćeg i stranog (austrijskog, mađarskog, njemačkog, talijanskog). Hrvatski dvorci svojim izgledom, veličinom i arhitektonskim obilježjima bliski su onima u srednjoj Europi.⁸

Kao ladanjsko prebivalište namijenjeno stalnom ili povremenom boravku bogatih vlasnika (plemstva, feudalaca, vlastele, aristokracije) DVORCI su bili sjedišta posjeda odakle se tim posjedom upravljalo, ali se u njima i živjelo. Osim zgrade za stanovanje bogatije arhitektonske zamisli sklop dvorca činile su i gospodarske zgrade, kao i perivoj, korisni vrtovi, voćnjaci, obližnje oranice i gajevi. Dakle, dvorac nije samo zgrada, koja je u pravilu zidana opekom, već je to nedjeljiv sklop glavne zgrade namijenjene stanovanju, gospodarskih zgrada, perivoja i okoliša koji mu pripada u fizičkom (formalno-pravnom) i estetskom (doživljajno-ambijentalnom) smislu.

KURIJA je kuća nižeg i seljačkog plemstva, ali i boravište svećenika (župna kurija ili kanićka kurija). Od dvorca se najčešće razlikuju manjom površinom i skromnijim izgledom, a katkada i građevnim materijalom (kurije su nekoć u sjeverozapadnoj Hrvatskoj često bile drvene). Kao i dvorci kurije su bile središta manjih plemićkih posjeda. Nerijetko su kurije bile središta majura (marofa, pustara) u sklopu velikih vlastelinskih imanja.⁹ Kurije se grade istodobno kada i dvorci. Katkada ih je teško razlikovati od manjih dvoraca. Najviše je kurija bilo u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske. Iako su mnoge još sačuvane, ipak su brojne nestale.

ZAMAK je utvrđeni dvorac koji se podizao u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka – do početka 17. stoljeća kada se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj grade prvi dvorci. Zamkovi su se gradili na teže pristupačnim brežuljcima (*Burg*) ili u močvarnim dolinama (*Wasserburg*). Zbog prilagodbe terenu obično su bili nepravilnog tlocrta, skućeni i neudobni za stanovanje jer je u njima bila smještena i vojska. Vlasnici su ih napuštali nakon što su izgradili dvorce u obližnjoj nizini, pri čemu su za gradnju dvorca često koristili građevni materijal već starih i oronulih zamkova. Neki su zamkovi dogradnjama i pregradnjama poboljšali uvjete stanovanja te su poprimili obilježja dvoraca. U starim tekstovima i na starim kartama koriste se još nazivi: plemićki grad, feudalni grad, kaštel.

LJETNIKOVAC je stambena veća građevina s perivojem namijenjena odmoru i ladanju, smještena na odvojenom i prirodno lijepom položaju izvan grada, a koristila se najčešće u ljetnom dijelu godine. Gradili su je visoki društveni staleži (plemići i građani) ulazuci u njihovu gradnju i uređenje okolnih perivoja znatan novac. Iako su se u neposrednoj okolici Zagreba tijekom 19. stoljeća gradili ljetnikovci (primjerice ladanjske

VUKOVAR, DVORAC ELTZ

⁸ DVORAC – njem. *Schloss*, engl. *Manor house*, *Stately house*; tal. *Villa*, mađ. *Kastély*; ZAMAK – njem. *Burg*, engl. *Castle*, tal. *Castello*, mađ. *Vár*; LJETNIKOVAC – njem. *Sommerhaus*, engl. *cottage*, *mansion*, tal. *casa di campagna*, mađ. *Nyaráló*; VILA – njem. *Villa*, engl. *Villa*, tal. *Villa*, mađ. *Villa*.

⁹ Izričaj MAJUR ili MAROF češće se koristi u zapadnom dijelu sjeverne Hrvatske, a PUSTARA u istočnom dijelu (zapadnom Srijemu, istočnoj Slavoniji, Baranji). Majuri odnosno pustare jesu proizvodno-stambene jedinice (gospodarstvo s malim naseljem). Najvažniji je dio bio gospodarski sklop (gospodarsko dvorište) sa stajama, zgradama za spremanje plodina i zgradama za proizvodnju (mljekara, obrti). Malo izdvojena i okružena skromnim perivojem, nalazila se u sklopu majura ili pustare upravna zgrada (kurija). Pojam kurija češće se koristi u zapadnom dijelu sjeverne Hrvatske, dok se u istočnom dijelu češće rabi naziv dvorac, bez obzira na veličinu zgrade i položaj vlasnika. Pri dijeljenju posjeda često su kurije postajale sjedišta novonastalih vlastelinstava.

LOVREČINA

zgrade na obroncima Medvednice sjeverno od Gradeca i Kaptola – Mlinarska ulica, Nova Ves, Jurjevska i dr.) ipak se oni pretežito grade na Jadranu (na obali i na otocima). Katkada su dvorci imali funkciju ljetnikovca kada su se koristili za povremeno stanovanje vlasnika, koji je posjedovao palaču u gradu za stanovanje u zimskom dijelu godine ili je bio vlasnik dva ili nekoliko dvoraca. Ljetnikovcima nazivamo dubrovačke ladanjske vile, koje je od kasne gotike i ranorenesansnoga doba (od 14. stoljeća) pa do početka 19. stoljeća podizala dubrovačka vlastela. Dvadeseto stoljeće, posebice druga polovica 20. stoljeća, na tragu tradicije ljetnikovaca donijelo je masovnu izgradnju kuća za odmor za povremeno stanovanje na moru ili u brdima (vikend kuće). Međutim, kuća za odmor sama po sebi nije ljetnikovac kao što velika zgrada sama po sebi nije dvorac. Za dvorac i ljetnikovac bitna je, između ostaloga, promišljena i skladna arhitektonska i perivojno-pejzažna kompozicija.

Izričajem VILA u hrvatskom jeziku označava se arhitektonski bogato oblikovana obiteljska kuća. Dok su se ljetnikovci koristili povremeno i bili su smješteni podalje od grada, vile su u pravilu zgrade za stalno stanovanje u lijepim gradskim predjelima – često na rubnim gradskim brežuljcima. Predjeli gradskih vila nastaju na temelju urbanističkih planova od kraja 19. do sredine 20. stoljeća. U Hrvatskim su gradovima najvrjednije i arhitektonski najljepše vile podizane početkom 20. stoljeća u doba secesijske arhitekture te između dva svjetska rata u razdoblju modernizma. Autori svih tih vila redovito su bili ugledni arhitekti (pretežito hrvatski, austrijski i mađarski). Poznate su secesijske vile u Osijeku, Rijeci i Splitu; historicističke i secesijske vile u Opatiji, Lovranu i Malom Lošinj. Kao poseban tip vila jesu kapetanske vile na moru (Orebić, Korčula). U Zagrebu je najveća gustoća vrhunski oblikovanih modernističkih vila podignutih između dva svjetska rata. Na toj bogatoj tradiciji izgrađene su početkom 21. stoljeća u cijeloj Hrvatskoj brojne vile, ali nažalost malo ih je autorskih i vrsno arhitektonski oblikovanih.

GORNJA BEĐEKOVČINA

Tipološki slična dvorcima i vilama jest PALAČA. Palačom se izvorno nazivala prostrana, raskošno uređena gradska rezidencija vladara ili plemića, a unutar gradskoga tkiva ističe se svojom veličinom i arhitektonskim oblikovanjem. Palača se može smatrati gradskim dvorcem. Tako je primjerice barokna palača Vojković-Oršić-Kulmer-Rauch najpoznatija zagrebačka palača.¹⁰ Tijekom vremena mijenjalo se značenje riječi „palača”, osobito od druge polovice 19. stoljeća kada se palačama nazivaju reprezentativne zgrade u koje se smještavaju institucije državne vlasti.

DOBA IZGRADNJE I STILSKA OBILJEŽJA DVORACA

Poraz Turaka kod Siska 1593. godine bio je prvi znak slabljenja turske vojne i političke moći te nagovještaj mirnijeg 17. stoljeća pa je to potaknulo gradnju prvih dvoraca u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Najraniji su oni u Hrvatskom zagorju, gdje se potkraj 16. stoljeća pregrađuju i arhitektonski dotjeruju neki srednjovjekovni feudalni gradovi (zamkovi), a početkom 17. stoljeća grade se i prvi novi dvorci u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Nakon poraza Turaka kod Beča 1683. godine te nakon oslobođanja Slavonije i protjerivanja Turaka južno od rijeke Save, na prijelomu 17. i 18. stoljeća počinje gradnja dvoraca i kurija posvuda po sjevernoj Hrvatskoj. Tako je tijekom prve polovice, ali i cijelog 18. stoljeća, Hrvatska postala veliko gradilište – grade se utvrđenja i

¹⁰ BREGOVAC PISK, Marina (2005.) *Život u palaci od 1764. do 2004. godine*, vodič izložbe, Zagreb, Hrvatski povijesni muzej

novi vojni gradovi (Tvrđa u Osijeku, tvrđava u Slavonskom Brodu, te gradovi Bjelovar i Nova Gradiška), crkve i samostani, gotovo svi gradovi doživljavaju baroknu preobrazbu, a u slikovitim krajolicima grade se dvorci i kurije.

O RIMSKIM VILAMA na tlu Hrvatske ne znamo mnogo jer su nedovoljno istražene i publicirane, a nedostaju karte njihove rasprostranjenosti i gustoće na području Hrvatske. Na području Dalmacije i Istre za sada je poznato 260 lokaliteta rimskih vila, ali ih je vrlo malo istraženih. Pojedinačni istraženi nalazi ukazuju na arhitektonski vrijedne vile iz razdoblja od 1. stoljeća prije Krista do 4. stoljeća – građene na rimskoj i helenističkoj tradiciji. Nalazimo ih na jadranskoj obali i u sjevernoj Hrvatskoj, u pogodnim dubokim uvalama i na blagim brežuljcima, s vidicima prema krajoliku i prilazima vili. Prema položaju razlikuje se nekoliko tipova: *villa urbana*, *villa suburbana*, *villa rustica* i *villa marittima*. Prema tlorisnom ustrojstvu razlikuju se: vile s unutarnjim dvorištem, vile sa središnjim hodnikom, peristilne vile, portikatne vile i dr.¹

Kasnosrednjovjekovni ZAMKOVI (feudalni gradovi) površinom su maleni i stiješnjeni, te različitog izgleda i tlocrtnog ustroja (ne postoje dva ista tlocrta). Usprkos svom unikatnom izgledu zajednički su svim zamkovima prepoznatljivi graditeljski elementi: gradski zid, jarak (grabište, opkop), glavna (branič) kula, ulazna kula, drveni pokretni most, zgrade za stanovanje (palas, palača, hiža) i kapela. Od nekadašnjih 700 zamkova malo ih je sačuvano. Neki su rušeni već u 16. stoljeću prilikom ustrojbe Vojne krajine (između Une i Kupe). Brojni su bili napušteni tijekom 17. stoljeća jer su njihovi vlasnici izgradili dvorce u nizini, nerijetko koristeći građevni materijal zamkova za gradnju dvoraca – primjerice: dvorac u Šestinama gradi se u podnožju Medvedgrada, Novi Dvori pokraj Klanjca u podnožju Cesargrada. Mnogi su zamkovi porušeni u seljačkim bunama, vlastelinskim sukobima i turskim ratovima.

Istodobno kada se grade ranorenesansne, renesansne i manirističke vile u Italiji (Toscana, Lazio, Veneto) od 15. do 17. stoljeća na području Dubrovnika grade se renesansni ljetnikovci.

Prvi dvorci u sjevernoj Hrvatskoj grade se u Hrvatskom zagorju. Potkraj 16., a osobito početkom 17. stoljeća, najprije se pregrađuju kasnosrednjovjekovne utvrđene kurije (Ščrbinec, Mirkovec), zamkovi na brežuljcima (Bela I., Ivanec, Mali Tabor, Veliki Tabor), te zamkovi u nizini (Bisag i Gušćerovec podno Kalnika). Već od početka 17. stoljeća grade se novi dvorci u nizinama podno srednjovjekovnih zamkova. U prvoj polovici 17. stoljeća podižu se ranobarokni dvorci još renesansnih obilježja – tzv. četverokrilni dvorci s kulama na uglovima i unutrašnjim dvorištem s trijemovima i arkadama (Novi Dvori cesargradski/klanječki, Lobar, Gorica, Klenovnik, Velika Horvatska).

U drugoj polovici 17. i u 18. stoljeću dvorci su se gradili pod neposrednim utjecajem srednjoeuropske (austrijske) inačice barokne arhitekture dvoraca. U tom je razdoblju izgrađen najveći broj dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj. Francuski barokni prototipovi feudalnih boravišta iz sredine 18. stoljeća – dvorci Vaux-le-Vicomte i Versailles – pokrenuli su izgradnju dvoraca širom Europe. Podizali su ih najprije vladari, a zatim plemstvo. U Austrijskoj Monarhiji, kojoj je od 1526. do 1918. pripadala i Hrvatska, dvorci su se počeli graditi nakon poraza Turaka kod Beča 1683. godine. Barokni se dvorci udomaćuju u Hrvatskoj sredinom 18. stoljeća i grade se sve do početka 19. stoljeća. Najčešći veći barokni dvorci su trokrilni – tlocrt u obliku slova U oko „svečanoga” dvorišta (*Court d'honneur*) koje je okrenuto češće prema perivoju, a rjeđe prema prilaznom putu (Gornja Stubica, Gornja Bistra, Zajezda, Lužnica, Daruvar, Retfala). Manji barokni dvorci bili su jednokrillni – nisu imali dvorište pa im je tlocrt bio u obliku pravokutnika (Gornja Bedekovčina, Trenkovo, Vukovar).

GORNJA BISTRA

JAKOVlje

JANUŠEVAC

LOBOR

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, a osobito tijekom prve polovice 19. stoljeća, afirmirala se klasicistička arhitektura u izgradnji hrvatskih dvoraca. Klasicistički dvorci su jednokrnljeni – tlocrtno u obliku pravokutnika. Najčešći su tlocrti u obliku izduženoga pravokutnika (Poznanovec, Martijanec, Virovitica), a kod dvoraca tipa talijanskih vila javljaju se pravokutni tlocrti bliski kvadratu (Januševac, Marija Bistrica). Na prijelazu 18. i 19. stoljeća učestala je gradnja dvoraca koji su posjedovali barokna i klasicistička obilježja (barokni klasicizam) – bilo da se radi o novoizgrađenim dvorcima bilo o klasicističkim dogradnjama ranijih baroknih dvoraca iz 18. stoljeća (Bežanec, Stubički Golubovec, Gornja Stubica, Našice).

Sredinom 19. i u drugoj polovici 19. stoljeća plemstvo zaneseno idejama romantizma i historicizma grade ili obnavljaju dvorce u duhu srednjovjekovne arhitekture, odnosno u duhu povijesnih kulturno-umjetničko-stilskih razdoblja (neogotika, neorenesansa, neobarok). Najatraktivniji i graditeljski najveći zahvat pretvorbe srednjovjekovnoga zamka u romantičarski dvorac jest Trakošćan iz 1850-ih godina. Velike romantičarsko-historicističke dogradnje doživjeli su dvorci Maruševac, Bajnski Dvori, Novi Dvori pokraj Zaprešića, Suhopolje, Nuštar i dr. Grade se i novi historicistički dvorci poput Laduča pokraj Zaprešića, Šaulovca pokraj Varaždina ili Cabune pokraj Virovitice.

Početkom 20. stoljeća grade se posljednji dvorci u Hrvatskoj – češće u Slavoniji nego u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Prvi svjetski rat s raspadom Austro-Ugarske Monarhije, ali i bitne društveno-gospodarske promjene, označili su i svojevrsni kraj izgradnje dvoraca – ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi. Dvorci s početka 20. stoljeća slijede historicističku tradiciju – neogotike (Donji Miholjac, Suhopolje) i neoklasicizam (Jalovec, Mali dvorac u Našicama). Neki su dvorci doživjeli veće preinake historicističkih obilježja početkom 20. stoljeća (Opeka, Šaulovec, Ščrbinec). Kurija Domjanić u Donjoj Zelini jedna je od rijetkih secesijskih kurija. Posljednji dvorac u Hrvatskoj počeo se graditi 1939. godine u Našicama za barune Adamovich od Čepina, ali je Drugi svjetski rat prekinuo gradnju koja nakon rata nije nastavljena.

Političke i društveno-gospodarske promjene u Hrvatskoj na prijelomu 20. i 21. stoljeća dovele su do socijalnih razlika pa su mnogi novonastali bogataši gradili suvremene „dvorce“ koji su redovito ispod svake arhitektonske i estetske razine. Rijetki od njih su se odlučili za obnovu pravih povijesnih dvoraca, a još su rjeđi oni koji su obnove radili u suglasju s konzervatorskim zahtjevima. Suvremeni „dvorci“ u Hrvatskoj najčešće su karikaturna izgradnja, a vrlo rijetko vrijedna suvremena arhitektonska ostvarenja.

RASPROSTRANJENOST I GUSTOĆA DVORACA

U Hrvatskom zagorju i na dubrovačkom području najveća je gustoća dvoraca (kurija, ljetnikovaca) u Hrvatskoj. Razlog je tome što su ti prostori stoljećima bili zaštićeni od ratnih sukoba, a velik broj dvoraca posljedak je brojnih malih plemićkih imanja. Na prostoru sjeverne Hrvatske istočno od Zagreba pa do Iloka jednak je broj dvoraca kao u Hrvatskom zagorju, ali na otprilike osam puta većoj površini, pa to daje daleko manju gustoću dvoraca. Manja je gustoća posljedak površinom velikih vlastelinstava, koja su upravo u Slavoniji bila najveća u Hrvatskoj. Na prostoru nekadašnje Vojne krajine dvoraca nema, jer tu nije bilo ni plemićkih posjeda.

Najraniji novoizgrađeni dvorci u 17. stoljeću podižu se u širem području Zagreba – osobito na prostoru Hrvatskoga zagorja te Prigorja (između Zagreba i Krizevaca). Tek će od druge polovice 18. stoljeća, s povoljnim političkim i gospodarskim prilikama, nastati

MALI TABOR

MARIJA BISTRICA, DVORAC HELLENBACH

nekoliko područja u sjevernoj Hrvatskoj s većim grupiranjem dvoraca: Požeška kotlina, šire osječko područje i podravski kraj u Slavoniji, te šire područje Karlovca.

Kada bismo na listu građevina tipa dvoraca uvrstili sve kurije (postojeće i nestale) tada bismo mogli govoriti o 300-injak dvoraca i kurija na području sjeverne Hrvatske. Ako bismo tom broju pribrojili 300-injak dubrovačkih ljetnikovaca, te oko 700 zamkova – dolazimo do otprilike 1300 građevina vrijednoga kulturnog naslijeđa na tlu Hrvatske. Tako velik broj kulturnih dobara stvara Hrvatskoj poteškoće jer ne postoji jasna strategija njihove revitalizacije i uključivanja u kulturni turizam, koji je ionako u Hrvatskoj tek u povojima, a turizam u kontinentalnoj Hrvatskoj potpuno je zanemaren. Takvo brojno naslijeđe dvoraca, kurija, zamkova i ljetnikovaca postavlja pred Hrvatsku velike obveze i odgovornost za očuvanje i prihvatljivo korištenje tih vrijednih kulturnih dobara.

IZVORNA NAMJENA DVORACA

Tijekom razmjerno dugog povijesnog postojanja i razvoja dvorci u sjevernoj Hrvatskoj gotovo su uvijek imali dvojaku ulogu: bili su sjedišta plemićkoga posjeda s primjetnim gospodarskim značenjem, a istodobno mjesta stanovanja i ladanja. Kao sjedišta plemićkog imanja, dvorci su preuzimali ulogu sjedišta upravljanja posjedom, a u njihovim gospodarskim zgradama spremale su se poljodjelske plodine i odvijala obrtnička proizvodnja. Vlasnici dvoraca koristili su ga za stalno ili povremeno stanovanje. Ako su dvorac i imanje bili jedini posjed vlasnika ili su tradicijsko sjelo neke plemićke obitelji, tada je dvorac bio stalno nastanjen. Često su bogatije plemićke obitelji posjedovale nekoliko vlastelinstava i dvoraca pa su se neki od njih koristili za povremeni boravak – bilo u doba najintenzivnije gospodarske aktivnosti na imanju (većina dvoraca u Hrvatskoj), bilo kao mjesto odmora i rasonode (npr. ljetni dvorac grofova Erdödy u Kutini, lovački dvorac princa Eugena Savojskoga u Bilju, lovački dvorac Jelengrad valpovačkih grofova Normann-Ehrenfels).

PRENAMJENE DVORACA TIJEKOM POVJESTI

Osim što su doživljavali preoblikovanja i arhitektonske preinake uslijed promjena stilskih i arhitektonskih obilježja, dvorci su tijekom povijesti doživljavali i prenamjene uslijed promjene načina korištenja i novih životnih potreba. Prenamjene i obnove bile su uvjetovane i ratnim razaranjima te promjenama vlasnika i izvornog korištenja dvoraca. Prilagodba dvoraca aktualnim namjenama i novim načinima korištenja nije samo danas aktualna tema. Ona je neprekidno prisutna tijekom povijesti izgradnje dvoraca i vila.

Preobrazba vila i dvoraca najranije se pojavljuje na prijelomu kasne antike i ranoga srednjega vijeka između 4. i 7. stoljeća. Napuštanjem ili rušenjem antičkih vila pojavio se problem njihova daljnjeg korištenja. Mnoge vile mijenjaju namjenu, obnavljaju se i dograđuju čime mijenjaju i građevnu strukturu. Osim nove stambene namjene vile se preinačuju u starokršćanske vjerske građevine, proizvodne radione, te u pomorske baze na plovnim putovima duž Jadrana za boravak posade i putnika i prekrcaj i pohranu robe.¹ U doba kasne antike vile postaju središta okupljanja te jezgre oko kojih se razvijaju i naselja. Ipak je većina vila bila srušena i nisu se više koristile, osim što se uzimao građevni materijal za novu izgradnju. Dioklecijanova palača iz koje se razvio današnji Split jedna je od malobrojnih antičkih građevina koje su građevnim preinakama uspjele sačuvati neprekidnost života i pretvoriti jednu antičku vilu-dvorac u sasvim drukčiju namjenu koja je opstala do danas. Dioklecijanova palača jedin-

MARTIJANEC

MARUSEVEC

OPEKA

OROSLAVJE DONJE

stven je primjer u svijetu preinake vile-dvorca u grad. Poznati su slični primjeri preinake rimskih amfiteatara ili drugih velikih športskih građevina u trgove ili gradsko tkivo, ali osim Dioklecijanove palače ne postoje primjeri pretvorbe antičke vile-dvorca u grad.

Od 15. do 18. stoljeća napuštaju se srednjovjekovni zamkovi jer su postali neudobni i stiješnjeni, a otkrićem artiljerije zaštita tankim zidovima i visokim kulama nije više bila djelotvorna. Malobrojni su zamkovi dogradnjama i preinakama poprimili obilježja dvoraca koji su mogli pružiti zadovoljavajuću udobnost i dovoljno prostora za novi način života. Oni koji su doživjeli takvu preobrazbu sačuvali su se do danas, kao Veliki Tabor, Stari Grad Varaždin, te dvorci u Valpovu, Iloku, Kaptolu ili Cerniku. Većina je zamkova bila napuštena, a neki su i rušeni kako bi se dobio građevni materijal za novi dvorac u blizini i na pristupačnijem terenu (Novi Dvori cesargradski/klanječki, Klenovnik, Lobor). Krajem 18. stoljeća pojavljuje se u Francuskoj nakon revolucije 1789. godine problem porušenih dvoraca. Slične situacije kod nas su se povremeno i ograničeno događale od 16. do 18. stoljeća prilikom seljačkih buna, ali bez većih posljedica jer nije dolazilo do promjene vlasnika pa je bilo nužno samo popraviti oštećenja dvoraca.

POPOVEC

U doba romantizma i historicizma tijekom 19. stoljeća dvorci doživljavaju romantičarsko-historicističke obnove, dogradnje i pregradnje – prepoznatljive po tornjevima, kulama i drugim arhitektonskim pojedinostima svojstvenim kasnosrednjovjekovnoj arhitekturi. Stari srednjovjekovni zamkovi na taj način postaju udobni dvorci za život, a pri tom su njihovi vlasnici mogli pokazati svoju sklonost tada aktualnim arhitektonskim i umjetničkim kretanjima. Najpoznatiji je takav primjer dvorac Trakošćan, ali još je mnogo starijih dvoraca koji su današnji historicistički izgled dobili potkraj 19. stoljeća (Maruševac, Bajnski Dvori, Bela I., Novi Dvori Jelacicevi/zaprešički, Opeka, Kutjevo). Osim pomodnih preoblikovanja dvoraca u 19. stoljeću javljao se nakon ukidanja kmetstva 1848. godine problem održavanja pa čak i prenamjene uslijed zapuštanja dvoraca. Mnogi vlasnici su se teško prilagođavali novim prilikama koje su tražile davanje zemlje u zakup i plaćanje rada seljacima, te prijelaz iz feudalnog u kapitalistički način gospodarenja. Neki vlasnici su se vrlo dobro snašli te su svoje posjede povećali a dvorce dogradili ili izgradili nove. Istodobno neki se vlasnici nisu mogli pomiriti s novonastalim promjenama pa su njihovi posjedi počeli propadati.

Najveći problemi s prenamjenom dvoraca u Hrvatskoj pojavljivali su se nakon ratova tijekom 20. stoljeća. Ratovi su donijeli građevna oštećenja, rušenja i promjene vlasnika, što je često dovelo do prekida kontinuiteta korištenja, do gubitka ili promjene namjene, a posljedice su bile zapuštanje i propadanje dvoraca ili pak bitna promjena namjene. Između dva svjetska rata (od 1918. do 1945.) neki vlasnici većih dvoraca nisu više mogli održavati dvorce pa su ih prodali a oni su pretvoreni u bolnice (Novi Marof, Klenovnik, Popovača, Retfala), tvornice (Oroslavje gornje) ili škole (Daruvar). Velike promjene i prekid kontinuiteta izvornoga korištenja dvoraca nastupile su nakon Drugoga svjetskoga rata kada su dvorci nacionalizirani te oduzeti vlasnicima i pretvoreni u državno (kasnije društveno) vlasništvo. Za hrvatske dvorce bile su to drastične promjene koje su dovele do tragičnoga stanja dvoraca čije su posljedice vidljive do danas. U godinama neposredno nakon Drugoga svjetskog rata dvorci su uništavani, prestali su se održavati, namještaj je raznesen te su mahom korišteni na neprimjeren način – u njih su nerijetko smještavane farme pilica (Poznanovec, Stubički Golubovec), sušione mesa (Bezanec), skladišta, stanovi beskućnika i sl. Tek kasnije, od 1960-ih godina skrb za dvorce je bila bolja pa su neki dobili prihvatljivu javnu namjenu (muzej, arhiv, škola, bolnica, socijalna ustanova i sl.). Ipak, većina nije imala

POZNAVNOVEC

zadovoljavajuću namjenu, a odvajanje novca za njihovo održavanje bilo je nedostavno tako da je većina dvoraca sjeverne Hrvatske i ljetnikovaca na području Dubrovnika propadalo, a propada i danas.

PROPADANJE DVORACA

Propadanje i zapuštanje dvoraca u Hrvatskoj započelo je sredinom 19. stoljeća nakon ukidanja kmetstva i feudalnog društvenog poretka. Vlasnicima dvoraca smanjeni su posjedi i prihodi pa je održavanje dvoraca bilo sve teže. Iako su neki dvorci oštećeni ili porušeni u Prvom svjetskom ratu ili neposredno nakon njega (Gušćerovec/Križevci, Paukovec/Zelina, Stražeman, Vocin, Jelengrad/Petrijevci) prave su teškoće nastupile nakon rata zbog provedbe agrarne reforme kada su vlastelinski posjedi nadalje smanjeni što je bitno smanjilo prihode vlasnicima i otežalo održavanje dvoraca.

Tijekom Drugoga svjetskoga rata ili neposredno nakon njega neki su dvorci srušeni ili su tako bili oštećeni da njihovo korištenje nije više bilo moguće (Bisag, Gredice, Ivanec, Januševec, Novi Dvori cesargradski/klanječki, Šestine, Cabuna, Kaptol/Požega, Pleternica, Podgorač). Zbog dotrajalosti neki su dvorci srušeni u drugoj polovici 20. stoljeća (Dugo Selo, Gornji Tkalec, Križevci). Zbog nebrige i neodržavanja, a uslijed njihova nekorisćenja, neki su dvorci došli u ruševno stanje 1980-ih i 1990-ih godina (Gornja Rijeka/Križevci, Omilje/Zelina, Kapela/Virovitica, Mali dvorac u Našicama, Dioš/Daruvar). Nakon velikih oštećenja izazvanih potresom 1984. godine barokni dvorac u Zajezdi nikad nije obnovljen pa je danas u ruševnom stanju.

Dvorci u Nuštru, Pakracu i Retfali oštećeni su u Domovinskom ratu 1991./92. godine, dok je barokno-klasicistički dvorac u Vukovaru gotovo porušen.

Iako je zapuštanje dubrovačkih ljetnikovaca započelo početkom 19. stoljeća (nakon Napoleonove vladavine), a dvoraca sjeverne Hrvatske započelo sredinom 19. stoljeća (nakon ukidanja kmetstva) i nastavilo se u godinama između dva svjetska rata (nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije) – neprijeporno je da su hrvatski dvorci doživjeli masakr u Jugoslaviji tijekom druge polovice 20. stoljeća. S pravom se otkrivljavao socijalistički društveni poredak za svu nebrigu prema hrvatskim dvorcima i ljetnikovcima. Međutim, nebriga za barokne i historicističke dvorce sjeverne Hrvatske, te još više za renesansne dubrovačke ljetnikovce nastavljena je i u Republici Hrvatskoj nakon Domovinskoga rata. Usprkos malobrojnim dobrim obnovama dvoraca i pokušajima obnove stanje je tako loše i dramatično da na prvi pogled izgleda beznadno. Među aktualnim obnovama prevladavaju male kurije i arhitektonski manje vrijedni dvorci, dok najvrjedniji dvorci i renesansni ljetnikovci i nadalje propadaju bez jasne državne strategije i smišljenog načina njihove obnove i revitalizacije koji će omogućiti održiv opstanak u budućnosti. Ako i nije moguće očuvati sve hrvatske dvorce nužno je spriječiti propadanje onih koje ocjenjujemo najvrjednijim hrvatskim kulturnim naslijeđem.

VRJEDNOVANJE DVORACA

Vrjednovanje dvoraca preduvjet je bolje zaštite, iznalaženja prihvatljive namjene i gospodarske održivosti. Iako se katkada koriste vrijednosne kategorije zaštite od prije četrdesetak godina danas ne postoji razrađeni i znanstveno-stručno utemeljeni sustav vrjednovanja dvoraca u Hrvatskoj. Zbog toga nam nisu poznati hrvatski dvorci europske vrijednosti, kao ni nacionalnog, regionalnog ili lokalnog značaja. Posljedica toga jest da katkada najvrjedniji dvorci propadaju, a za one lokalnoga značaja nerijet-

BELEC

VELIKA HRVATSKA

ZAJEZDA

BILJE, DVORAC PRINCA EUGENA SAVOJSKOG

BOŽJAKOVINA

CABUNA

ko se određuju pretjerano zahtjevni uvjeti za obnovu. Stoga je nužno žurno provesti valorizaciju hrvatskih dvoraca, kurija i ljetnikovaca kako bi se u skladu s njihovim vrijednostima postavili kriteriji zaštite, obnove, prihvatljivih građevnih preinaka i suvremenog korištenja. Ovisno o vrijednosti dvoraca potrebno je odvajati i osigurati potreban novac nužan za njihovu obnovu te pronalaziti korisnike i nove vlasnike koji su spremni ulagati u obnovu dvoraca. Nužno je internacionalizirati hrvatske dvorce što podrazumijeva njihovu usporedbu sa europskim dvorcima, posebice onim srednjoeuropskima čijem kulturnom krugu i pripadaju.

Neshvatljivo je da mnogi vrijedni, dapače najvrjedniji hrvatski dvorci, nemaju nikakvu namjenu (dakle, prazni su) ili nemaju trajnu namjenu (koriste se na neodgovarajući način) – ne postoji ni jasan program korištenja, nepoznati su budućni vlasnici ili korisnici, a novac za pripreme radove i za obnovu nisu uopće osigurani. Tako primjerice barokno-klasicistički dvorac u Vukovaru, koji je postao simbol stradanja i patnje ljudi te razaranja hrvatskoga kulturnoga naslijeđa u Domovinskom ratu početkom 1990-ih godina, nije još uvijek obnovljen. Prvi dvorac izgrađen u Slavoniji nakon stoljeća i pol turske vladavine u Slavoniji – ranobarokni dvorac princa Eugena Savojskoga u Bilju pokraj Osijeka, kojega je projektirao glasoviti austrijski arhitekt Johan Lucas von Hildebrandt kojega je najpoznatije djelo palača Belvedere u Beču – zapušten je i bez namjene koja odgovara njegovoj vrijednosti. Valpovački dvorac europske prepoznatljivosti – jedinstvena srednjovjekovno-barokna cjelina s velikim barokno-pejzažnim perivojem – neće riješiti problem namjene i vrsne obnove na lokalnoj razini bez državne a možda i međunarodne pomoći. Dvorac u Gornjoj Bistri smješten na sjevernim padinama Medvednice i u neposrednoj blizini Zagreba – kao najvrjedniji barokni dvorac u Hrvatskoj nema primjerenu namjenu pa je nužno preseliti bolnicu iz dvorca i namijeniti ga kulturnoj namjeni u skladu s njegovom vrijednosti. Tragično je stanje ruševnoga dvorca Opeka pokraj Varaždina čija je najveća vrijednost dendrološki raznolik perivoj, koji bi zasigurno mogao biti usporediv sa sličnim europskim primjerima. Usprkos dugogodišnjim željama i u posljednje vrijeme konkretnih zamisli za obnovu Novih Dvora, dvorca bana Josipa Jelačića u Zaprešiću, još uvijek nije krenula obnova i revitalizacija toga velikog sklopa dvorca, gospodarskih zgrada i perivoja. Velika je opasnost da će dopadljivi historicistički dvorac Maruševac, koji je već nekoliko godina prazan i bez namjene, početi građevno propadati te da će ga se teško spasiti ako se ubrzo ne nađe njegov skrbnik i primjerena održiva namjena. Za Hrvatsku povijesno značajni dvorci – onaj u Gornjoj Rijeci čiji je vlasnik bila prva hrvatska operna pjevačica Sidonija Erdödy (koja je u tom dvorcu otpjevala prvi puta hrvatsku himnu) i dvorac Franje baruna Trenka u Trenkovo nedaleko Požege – građevno propadaju jer su bez namjene, a ne postoji niti ideja mogućeg korištenja u budućnosti. Iako je Oroslavje imalo dva vrijedna dvorca s perivojima više od pola stoljeća ne uspijeva se nositi s tim naslijeđem – jedan je dvorac još 1947. izgorio, drugi je zbog nebrige građevno propao 1990-ih godina, a posebno vrijedni historicistički perivoji su znatno uništeni. Dva lijepa primjera kasnorenesansno-ranobaroknih dolinskih zamkova (*Wasserburg*) – u Jastrebarskom (između Zagreba i Karlovca) te u Cerniku (nedaleko Nove Gradiške) još uvijek odolijevaju vremenu i nebrizi, ukazujući na potrebu žurnog rješenja suvremene namjene. Preveliki je broj vrijednih dvoraca u Hrvatskoj čiju je namjenu potrebno riješiti. U najtežem su položaju dubrovački renesansni ljetnikovci jer ih je vrlo malo u dobrom stanju, a mogućnosti novih namjena u funkciji turizma su velike.

RAZLIČITI PRISTUPI SUVREMENOG KORIŠTENJA DVORACA

Iako su dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci kulturna dobra te se za njih primjenjuje Zakon o zaštiti kulturnih dobara, neprijeporno je da ih se doživljava s različitim gledišta – ponajprije s kulturno-povijesnog, konzervatorskog, arhitektonsko-pejzažnog, gospodarsko-poduzetničkog i turističkog. Pri tome valja poštivati polazišta svih tih gledišta te kod pronalazjenja odgovarajuće namjene uvažavati različite kriterije pazeći na vrijednosnu kategoriju građevine. Nije održiv isključivo konzervatorski pristup, osobito ne ako država ne financira ili znatnije novčano ne pomaže obnovu. Danas nije moguće raspravljati o obnovi kulturnih dobara bez uvažavanja gospodarskih kriterija koji su garancija opstanka dvorca u smislu financiranja njegova održavanja. Nije održiv niti gospodarsko-poduzetnički pristup kojemu je isključivi kriterij stjecanje dobiti ne uvažavajući spomeničke vrijednosti građevine. Dobit je moguće stjecati na kulturnim dobrima, ali zasigurno su potrebna veća ulaganja u obnovu povijesnih građevina nego u novogradnju i dulje je razdoblje za otplatu ulaganja.

Kada na razmjerno malenom prostoru, kao što je Hrvatska, postoji velik broj dvoraca, kurija, zamkova, vila i ljetnikovaca – nužno je postaviti jasnu i provedivu STRATEGIJU njihove obnove i revitalizacije. Tome treba prethoditi evidencija tih građevina s ocjenom građevnoga stanja i prihvatljivosti aktualne namjene. Opću strategiju postavljenu na državnoj razini valja ugraditi u županijske programe i uravnotežiti ju s novčanim i stručnim mogućnostima pojedinih županija. Zajednički OSMISLJENI PROGRAMI države, županija i gradova (općina) dat će najbolje učinke. Pri tome nije dobro ograničiti se na administrativne granice lokalne uprave i samouprave već slijediti logične prostorne cjeline što podrazumijeva suradnju među županijama, gradovima i općinama. U osmišljavanju zajedničkih programa poželjno je dogovaranje i nadopunjavanje, a ne nepotrebno i nezdravo nadmetanje. Zajednički nastupi i osmišljavanje programa mogu ponuditi KULTURNE PUTOVE DVORACA s ugostiteljskim i drugim sadržajima.

Da problematiku suvremenog korištenja dvoraca nije poželjno rješavati ograničeno na nacionalnoj razini potvrđuje i projekt europske unije *Interreg IIIb_CadSES „Villas“*. Problemi su univerzalni, ali istodobno i specifični za pojedine regije pa je nužno uvažavajući sve čimbenike postaviti opće i posebne kriterije. Vrijednost je takvih projekata međusobno upoznavanje i razmjena iskustava te postavljanje zajedničke znanstvene metodologije i na temelju pilot projekata stjecanje zajedničkih praktičnih iskustava koja će se kasnije primijeniti na druge slične građevine.

U rješavanju problema suvremene namjene dvoraca vrijedni pozornosti su poticaji pojedinaca i grupa – od sanjara i entuzijasta do poduzetnika. Zaljubljenici u dvorce – od njihove povijesti, arhitekture i perivoja do obitelji i života u dvorcima – pridonose poznavanju dvoraca znanstvenim istraživanjima, pisanjem u tisku, objavom knjiga i članaka u znanstveno-stručnim časopisima, postavljanjem web stranica i drugim nekomercijalnim aktivnostima. Cilj svih tih radova jest pridonijeti obnovi i revitalizaciji tog kulturnog naslijeđa koje je stoljećima stvarano i izgrađivalo kulturni krajolik Hrvatske. U Hrvatskoj je za sada malo poduzetnika ili tvrtki koji su vođeni simpatijama za kulturno naslijeđe spremni ulagati u obnovu dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, dajući im novu održivu namjenu. Među onima malobrojnim dvije su grupe pojedinaca – prvi su svjesni kulturno-povijesnih vrijednosti i svoje poduzetničke ideje usklađuju s konzervatorskim uvjetima pa su rezultati pozitivni; drugi ne žele prihvatiti ograničenja koja proizlaze iz konzervatorske zaštite, nameću se osobni nestručni ili profitabilni kriteriji pa su rezultati loši u pogledu očuvanja građevina kao kulturno-povijesnih spomenika. Zasigurno bi valjalo više raditi na promicanju principa i pristupa obnovi ne samo dvoraca, kurija, zamkova, renesansnih ljetnikovaca i historički-secesijskih vila nego i svih drugih povijesnih građevina – od tradicijskih seo-

CERNIK

DARDA

DIOS

DONJI MIHOLJAC

skih kuća do zgrada u povijesnim dijelovima gradova, kao i svih drugih građevina koje smatramo kulturnim dobrima.

Hrvatska se krajem 20. i početkom 21. stoljeća suočila s pomodarskim problemom novih lažnih dvoraca. Nemajući odnos prema kulturnome naslijeđu i bez estetskih kriterija brojni bogati pojedinci gradili su za sebe obiteljske zgrade pri čemu su selektivno i nevjesto kopirali arhitektonske elemente dvoraca. Nicale su karikaturalne zgrade „novovalnih“ dvoraca ne samo po zagorskim brjegovima i na sjevernim obroncima Medvednice, nego i po cijeloj Hrvatskoj pa čak i na jadranskoj obali. Kulturni krajolik Hrvatske takvom je izgradnjom narušen a ponegdje i uništen. Da je novac uložen u te lažne dvorce bio usmjeren u vrsnu obnovu dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, makar i za stanovanje, ne bismo na svakom koraku Hrvatske nailazili na ruševine povijesnih i pravih dvoraca te ladanjskih renesansnih vila južnoga Jadrana.

Zbog brojnih ruševnih kasnosrednjovjekovnih zamkova, renesansnih ljetnikovaca pa čak i dvoraca svih stilskih obilježja, moguće je zaključiti da se Hrvatska zalaže za pristup ostavljanja povijesnih građevina da „slavno propadnu“. Previše je povijesno vrijednih građevina (spomenika kulture) koje su prepuštene prirodnom propadanju ili su postale izvor građevnoga materijala za lokalno stanovništvo.

Za Hrvatsku su prevelik teret brojni dvorci, kurije, zamkovi, ljetnikovci i vile. Prevelik je njihov broj bez namjene ili bez odgovarajuće namjene, ne postoje državni poticaji i olakšice za njihovu obnovu, ne osmišljavaju se turistički i gospodarski održivi programi za njihovu revitalizaciju, tržište dvoraca gotovo i ne postoji, pretvorba vlasništva teče presporo. Te se građevine sustavno ne istražuju, ne zna se ni njihov broj, ne postoji sustavna evidencija po županijama, gradovima i općinama. Osnivanje instituta ili centra za dvorce i slične građevine nameće se kao potreba kako bi se na jednom mjestu skupljala građa o dvorcima, promišljala strategija zaštite i revitalizacije, provodile promičbene aktivnosti u funkciji gospodarskih i turističkih programa u dvorcima, kao i u funkciji međunarodne i međuregionalne suradnje.

Obnova i suvremeno korištenje dvoraca, renesansnih ljetnikovaca i sličnih građevina u Hrvatskoj opterećeni su brojnim problemima koji otežavaju i usporavaju mukotran proces prenamjene. Prenamjena dvoraca usporena je zbog prespore pretvorbe vlasništva – denacionalizacije i povrata bivšim vlasnicima, od kojih malobrojni ispunjavaju uvjete za povrat dvoraca. Prenamjenu dvoraca otežava nepostojanje državnog koncepta obnove i revitalizacije, strogi konzervatorski uvjeti zaštite i obnove, nepostojanje financijskih olakšica, nemogućnost korištenja europskih pristupnih fondova. Posljedica svega toga jest za sada nedovoljan interes pojedinaca-poduzetnika za ulaganja u obnovu dvoraca i osmišljavanje novih namjena koje će gospodarski biti održive.

STANJE I SUVREMENO KORIŠTENJE DVORACA U HRVATSKOJ

Analiza aktualnog korištenja dvoraca napravljena je u rujnu 2005. godine na temelju odabranih 100 primjera dvoraca i većih kurija sjeverne Hrvatske. Iako nisu obuhvaćeni svi hrvatski dvorci odabrani su najveći i najznačajniji pa odabir predstavlja reprezentativne uzorke. Istraživani dvorci nalaze se u 12 županija i u Gradu Zagrebu. Od istraživanih dvoraca najviše ih je u Krapinsko-zagorskoj (31), Varždinskoj (20), Zagrebačkoj (13) i Osječko-baranjskoj županiji (13). Šest dvoraca je u Virovitičko-podravskoj županiji, pet u Požeško-slavonskoj, po tri dvorca u Koprivničko-križevačkoj i Vukovarsko-srijemskoj županiji, po dva dvorca u Međimurskoj, Sisačko-moslavačkoj

GORNJA RIJEKA

KUTJEVO

TABELA 1 – PREGLED KORIŠTENJA 100 DVORACA/ KURIJA SJEVERNE HRVATSKE

DVORCI U GRADU ZAGREBU (1)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Šestine – dvorac Kulmer	odlično – replika dvorca na starim temeljima (2005.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
DVORCI ZAGREBACKE ŽUPANIJE – SJEVERNO OD RIJEKE SAVE (13)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Božjakovina	loše (dvorac)	bez namjene	
Donja Zelina (Sv. Ivan Zelina)	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Dugo Selo	loše (sacuvan dio dvorca)	stanovanje – stanovi	nezadovoljavajuća namjena
Gradec	dobro	osnovna škola	prihvatljiva namjena
Janusevec (Zaprešić)	dobro	arhiv – spremište (Hrv. državni arhiv)	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Laduc (Zaprešić)	dobro	socijalna ustanova – dječji dom; gospodarske zgrade bez namjene	prihvatljiva namjena dvorca; nužna obnova gospodarskih zgrada
Lovrecina (Vrbovec)	dobro	socijalno-zdravstvena ustanova	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca i ambijenta te blizine Vrbovca
Lužnica (Zaprešić)	dobro – obnova u tijeku	vjerska namjena – duhovni centar	prihvatljiva namjena
Nespeš (Sv. Ivan Zelina)	dobro – obnova u tijeku	vinski podrum – ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Novi Dvori Jelacicevi (Zaprešić)	loše (dvorac, dio gospodarskih zgrada, perivoj); dobro (Galerija Skurjeni)	bez namjene (jedna od gospodarskih zgrada je obnovljena – Galerija Skurjeni)	prihvatljiva ideja obnove – Grad Zaprešić promovira ideju obnove s namjenama: kultura, obrazovanje i turizam
Sveta Helena (Sv. Ivan Zelina)	loše (dio dvorca u ruševnom je stanju)	stanovanje (polovica dvorca); bez namjene (ruševni dio dvorca)	nezadovoljavajuća namjena
Štakorovec (Brckovljani)	odlično – obnova i dogradnja (1998.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Vrbovec	dobro	poslovna namjena	prihvatljiva namjena
DVORCI KRAPINSKO-ZAGORSKE ŽUPANIJE (31)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Bedekovcina Gornja	dobro	socijalna ustanova – popravni dom za mladež	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Bedekovcina Donja	loše – obnova u tijeku	stanovanje	prihvatljiva namjena
Belec/Selnica	loše	bez namjene	
Bežanec	odlično	hotel, restoran	prihvatljiva namjena
Bracak	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Donja Batina – kurija Jelacic	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Dubrava	dobro	stanovanje	prihvatljiva namjena
Gorica	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Gornja Bistra	dobro	bolnica	nezadovoljavajuća namjena zbog vrijednosti dvorca
Gornja Stubica	odlično	kultura – muzej, galerija	prihvatljiva namjena
Gredice	dobro – replika dvorca na starim temeljima (1985.)	ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Jakovlje	loše	stanovanje i ateljei umjetnika	prihvatljiva namjena
Klokovec	odlično – obnova i dogradnja dvorca (1995.)	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Lobor	loše	bez namjene	
Mali Tabor	loše	bez namjene	
Marija Bistrica	loše	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Miljana	odlično – obnova dvorca (1985.)	stanovanje – nova namjena (vila), poslovni i izložbeni prostor	prihvatljiva namjena
Mirkovec	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Novi Dvori Klanjecki/Cesargradski	loše – ruševina	bez namjene	
Oroslavje Donje	loše	bez namjene	
Oroslavje Gornje	loše – ruševina	bez namjene	
Popovec	dobro	arhiv – spremište (Povijesni arhiv grada Varaždina)	prihvatljiva namjena
Poznanovec	loše	bez namjene	
Razvor (Kumrovec)	dobro	bez namjene	

Stubicki Golubovec	dobro	kultura – galerija, koncerti („Kajkaviana“)	prihvatljiva namjena
Sv. Kriz Zacretje	loše – obnova u tijeku	poslovno – Institut za informatičke inovacije – namjena u nastajanju	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju obnove sa sadržajima: kongresna dvorana, izložbe, muzej i dr.
Ščrbinec	dobro	stanovanje – izvorna namjena	sacuvan kontinuitet izvorne namjene
Tuheljske Toplice – kurija Mihanović	odlično	ugostiteljstvo i turizam (restoran)	prihvatljiva namjena
Velika Horvatska	loše	osnovna skola (očekuje se njeno skoro preseljenje)	prihvatljiva namjena (ne postoji ideja namjene nakon iseljenja škole)
Veliki Tabor	loše – obnova u tijeku	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Zajezda	loše – ruševina	bez namjene	
DVORCI VARAŽDINSKE ŽUPANIJE (20)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Bisag	loše – ruševina	bez namjene	
Bajnski Dvori	loše	bez namjene	
Bela I.	loše – obnova u tijeku	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva ideja obnove
Bela II.	loše	bez namjene	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju turističko-kulturne namjene
Jalkovec	odlično	poslovna namjena	prihvatljiva namjena
Jažabet	dobro	socijalna ustanova – staracki dom	prihvatljiva namjena
Klenovnik	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Ludbreg	odlično – obnova dvorca (2000.)	kultura – radionica za restauraciju umjetnina	prihvatljiva namjena
Martijanec	loše – obnova u tijeku	bez namjene	prihvatljiva ideja obnove – vlasnik razvija ideju stanovanja, te turističko-poslovno-kulturne namjene
Maruševec	loše	bez namjene	
Novi Marof	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
Opeka	loše – ruševina	bez namjene	nužna obnova perivoja zbog njegove vrijednosti
Radovečki Krizovljan	loše – ruševina	bez namjene	nužna obnova perivoja zbog njegove vrijednosti
Šaulovec	dobro	stanovanje – nova namjena (vila)	prihvatljiva namjena
Trakošćan	odlično	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Varaždin – Stari grad	odlično	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Veliki Bukovec	dobro	poslovna namjena, ugostiteljstvo – privremena namjena	prihvatljiva privremena namjena – ne postoji ideja trajne namjene
Vidovec	loše	stanovanje	Nezadovoljavajuća namjena
Vinica Donja	loše	bez namjene	
Vinica Gornja	loše	bez namjene	
DVORCI MEDIMURSKE ŽUPANIJE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Čakovec	dobro	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Pribislavec	dobro	osnovna skola	prihvatljiva privremena namjena
DVORCI SISACKO-MOSLAVACKE ŽUPANIJE – SJEVERNO OD RIJEKE SAVE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Kutina	dobro	kultura – muzej	prihvatljiva namjena
Popovaca	dobro	bolnica	prihvatljiva namjena
DVORCI KOPRIVNICKO-KRIŽEVACKE ŽUPANIJE (3)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Durđevac	dobro	kultura – muzej, ugostiteljstvo	prihvatljiva namjena
Gornja Rijeka	loše	bez namjene	
Rasinja	loše	bez namjene	
DVORCI BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE (2)			
MJESTO-DVORAC	GRAĐEVNO STANJE	NAMJENA	OCJENA NAMJENE
Daruvar	dobro	srednja skola	prihvatljiva namjena
Dioš (Končanica)	loše	bez namjene	

DVORCI VIROVITICKO-PODRAVSKE ŽUPANIJE (6)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Cabuna (Suhopolje)	loše - ruševina	bez namjene	
Kapela Dvor (Lukac)	loše - ruševina	bez namjene	
Orahovica	dobro	kultura - knjižnica	prihvatljiva namjena
Suhopolje	loše - ruševina	bez namjene	
Špišić Bukovica	dobro	poslovna namjena - sjedište općine	prihvatljiva namjena
Virovitica	dobro	kultura - muzej, galerija	prihvatljiva namjena
DVORCI POŽEŠKO-SLAVONSKE ŽUPANIJE (5)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Brestovac	odlično	poslovna.	prihvatljiva namjena
Kaptol	loše - ruševina	bez namjene	
Kutjevo	dobro	bez namjene	
Pakrac	dobro	srednja škola	prihvatljiva namjena
Trenkovo	loše	bez namjene	
DVORCI BRODSKO-POSAVSKE ŽUPANIJE (1)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Cernik	loše	bez namjene	
DVORCI OSJECKO-BARANJSKE ŽUPANIJE (11)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Bilje	loše	poslovna namjena - privremena namjena	prihvatljiva privremena namjena - ne postoji ideja trajne namjene
Bizovac	dobro	poslovna namjena - sjedište općine	prihvatljiva namjena
Cepin	loše	socijalna ustanova - staracki dom	prihvatljiva privremena namjena - poželjna promjena namjene
Darda	loše	bez namjene	
Donji Miholjac	dobro	poslovna namjena - sjedište gradske uprave	prihvatljiva privremena namjena - poželjna promjena namjene
Fericanci	dobro	poslovno-ugostiteljska	prihvatljiva namjena
Našice - veliki dvorac	dobro	kultura - muzej	prihvatljiva namjena
Našice - mali dvorac	loše	razni korisnici - škola	nezadovoljavajuća namjena
Retfala (Osijek)	dobro	bolnica (dio dvorca) vjerska namjena (dio dvorca - staracki dom)	prihvatljiva namjena - poželjna jedna namjene
Tenje (Osijek)	dobro	osnovna škola	prihvatljiva namjena
Valpovo	loše (obnova u tijeku; obnovljen dio dvorca)	kultura - glazbena škola, muzej	prihvatljiva ideja obnove - grad razvija ideju kulturno-turističko-poslovne namjene
DVORCI VUKOVARSKO-SRIJEMSKE ŽUPANIJE (3)			
MJESTO-DVORAC	GRADEVNO STANJE	NAMJENA	Ocjena namjene
Ilok	dobro	kultura - muzej - u izradi je projekt obnove dvorca i muzeja	prihvatljiva namjena
Nuštar	loše	bez namjene	
Vukovar	loše (ratna oštećenja)	kultura - muzej	prihvatljiva namjena (nužna cjelovita obnova)

i Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Po jedan dvorac nalazi se u Brodsko-posavskoj županiji i Gradu Zagrebu.

Istraživanja su prikazana u četiri tabele. Tabela 1 daje pregled korištenja 100 dvoraca sjeverne Hrvatske po županijama s osnovnim podacima za svaki dvorac o građevnom stanju, namjeni i ocjeni namjene. U tabeli 2 sumarno se po županijama prikazuje građevno stanje dvoraca prema kategorijama: odlično, dobro, loše, loše – obnova u tijeku, loše – ruševina. Tabela 3 donosi po županijama sumarni pregled korištenja dvoraca s 12 namjena: stanovanje – izvorno, stanovanje – novo, stanovanje, škola, arhiv, socijalna ustanova, bolnica, vjerska namjena, poslovna namjena, hotel-sko-ugostiteljska namjena, kultura i bez namjene. U tabeli 4 daje se po županijama

TABELA 2 – GRAĐEVNO STANJE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA - TABELA 1)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	odlično	dobro	loše	loše obnova u tijeku	loše – rusevina
Grad Zagreb (1)	1	0	0	0	0
Zagrebacka (13)	1	8	4	0	0
Krapinsko-zagorska (31)	5	12	8	3	3
Varaždinska (20)	4	5	6	2	3
Međimurska (2)	0	2	0	0	0
Sisačko-moslavačka (2)	0	2	0	0	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	1	2	0	0
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	1	1	0	0
Viroviticko-podravska (6)	0	3	0	0	3
Požeško-slavonska (5)	1	2	1	0	1
Brodsko-posavska (1)	0	0	1	0	0
Osječko-baranjska (11)	0	6	4	1	0
Vukovarsko-srijemska (3)	0	1	2	0	0
100 DVORACA	12	43	29	6	10

TABELA 3 – KORIŠTENJE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	stano- vanje – izvorno	stano- vanje – novi	stano- vanje	škola	arhiv	socijalna ustanova	bolnica	vjerska namjena	poslovna namjena	hotel- ugost. namjena	kultura	bez namjene
Grad Zagreb (1)	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zagrebacka (13)	1	1	2	1	1	2	0	1	1	1	0	2
Krapinsko-zagorska (31)	4	2	3	1	1	1	3	0	1	3	3	9
Varaždinska (20)	0	2	1	0	0	1	2	0	2	0	3	9
Međimurska (2)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0
Sisačko-moslavačka (2)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Viroviticko-podravska (6)	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	3
Požeško-slavonska (5)	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3
Brodsko-posavska (1)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Osječko-baranjska (11)	0	0	0	1	0	1	1	0	4	0	3	1
Vukovarsko-srijemska (3)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1
100 DVORACA	5	6	6	6	2	5	7	1	11	4	16	31

sumarna ocjena prihvatljivosti namjene dvoraca prema šest kategorija: sačuvan kontinuitet izvorne namjene, prihvatljiva namjena, prihvatljiva ideja obnove, prihvatljiva privremena namjena, nezadovoljavajuća namjena i bez ideje namjene.

ANALIZA GRAĐEVNOGA STANJA dvoraca sjeverne Hrvatske (tabela 2) pokazuje da je gotovo polovica dvoraca i kurija u lošem stanju. Samo je 12% dvoraca u odličnom stanju što podrazumijeva da je dvorac nedavno obnovljen te da se redovito brine o njegovoj obnovi. Ocjenjuje se da je 43% dvoraca u dobrom građevnom stanju što znači da se o njima brine, ali zbog nedostatka novca ta briga nije kontinuirana i trebala bi biti bolja. U izrazito lošem građevnom stanju jest 45% dvoraca: 10% su rusevine i 35% su u jako

TABELA 4 – OCJENA PRIHVATLJIVOSTI NAMJENE DVORACA SJEVERNE HRVATSKE (ODABIR 100 DVORACA)

ŽUPANIJA (broj dvoraca)	sačuvan kontinuitet izvorne namjene	prihvatljiva namjena	prihvatljiva ideja obnove	prihvatljiva privremena namjena	nezadovoljavajuća namjena	bez ideje namjene
Grad Zagreb (1)	0	1	0	0	0	0
Zagrebačka (13)	1	6	1	0	4	1
Krapinsko-zagorska (31)	4	15	1	0	2	9
Varaždinska (20)	0	8	3	1	1	7
Međimurska (2)	0	1	0	1	0	0
Sisačko-moslavačka (2)	0	2	0	0	0	0
Koprivničko-križevačka (3)	0	1	0	0	0	2
Bjelovarsko-bilogorska (2)	0	1	0	0	0	1
Virovitičko-podravska (6)	0	3	0	0	0	3
Požeško-slavonska (5)	0	2	0	0	0	3
Brodsko-posavska (1)	0	0	0	0	0	1
Osječko-baranjska (11)	0	5	1	3	1	1
Vukovarsko-srijemska (3)	0	2	0	0	0	1
100 DVORACA	5	47	6	5	8	29

lošem stanju pri čemu je obnova u tijeku kod samo 6% dvoraca. Od 14 dvoraca u Zagrebačkoj županiji i Zagrebu samo su 2 u odličnom stanju i 8 u dobrom građevnom stanju, a 4 su dvorca u lošem stanju. Iskažemo li u postotcima u odnosu na 100 istraživanih dvoraca to znači da je 2% dvoraca u odličnom, 8% u dobrom i 4% u lošem stanju. U Krapinsko-zagorskoj županiji je gotovo je trećina dvoraca od istraživanih dvoraca u Hrvatskoj pri čemu je 5% u odličnom stanju, 12% u dobrom a 14% u lošem stanju. Petina dvoraca nalazi se u Varaždinskoj županiji pri čemu je 4% u odličnom, 5% u dobrom, a 11% u lošem stanju. U Osječko-baranjskoj županiji nalazi se 11% dvoraca pri čemu je 6% u dobrom stanju, a 5% u lošem građevnom stanju. Ostale županije imaju manji broj dvoraca, a stanje je vidljivo u tabeli 2.

KORIŠTENJE DVORACA sjeverne Hrvatske prikazano je u tabeli 3. Od 100 istraživanih dvoraca samo se 5 koristi u izvornoj namjeni što znači da je samo 5% dvoraca sačuvalo kontinuitet izvornog stanovanja plemićkih obitelji (4 dvorca/kurije u Hrvatskom zagorju i 1 kurija u Zagrebačkoj županiji). Temeljitu obnovu (katkada i preoblikovanje) u funkciji suvremenog stanovanja doživjelo je 6% dvoraca (1 u Zagrebu, 1 u Zagrebačkoj županiji, 2 u Krapinsko-zagorskoj i 2 u Varaždinskoj županiji). Još 6% dvoraca koristi se za stanovanje koje se ne može ocijeniti kvalitetnim i primjerenim tradiciji dvoraca. Dakle, 17% dvoraca u sjevernoj Hrvatskoj koristi se za stanovanje. U 16% dvoraca nalazi se namjena koju svrstavamo u kulturu (muzej, izložbeni prostor, knjižnica). Poslovna namjena nalazi se u 10% dvoraca. U šest dvoraca su škole (osnovne ili srednje); dva se dvorca koriste kao arhivi; socijalne ustanove nalaze se u pet, a bolnica u sedam dvoraca; u jednom je dvorcu vjerska namjena, a hotelsko-ugostiteljska namjena u samo četiri dvorca. Čak 32% nema nikakvu namjenu što znači da su ti dvorci prazni i da prijeti njihov nestanak ako se u kratkom vremenu ne započne s njihovom obnovom.

OCJENA PRIHVATLJIVOSTI NAMJENE dvoraca sjeverne Hrvatske (tabela 4) provedena je ispitujući šest kriterija: sačuvan kontinuitet izvorne namjene, prihvatljiva namjena, prihvatljiva privremena namjena, prihvatljiva ideja obnove (ako postoji projekt ili idejna zamisao buduće namjene), nezadovoljavajuća postojeća namjena i dvorci za koje ne postoji nikakva ideja buduće namjene. Kontinuitet izvorne namjene od sto istraživanih primjera (stanovanje plemićkih obitelji ili njihovih nasljednika) sačuvan

BAJNSKI DVORI

NAŠICE – MALI DVORAC

je samo kod pet dvoraca: kurija Domjanić u Donjoj Zelini, kurija Jelačić u Donjoj Batini nedaleko Zlatara, dvorac Gorica pokraj Pregrade, dvorac baruna Hellenbach u Mariji Bistrici i dvorac Ščrbinec plemića Kiš Šaulovečkih nedaleko Zlatara. Prihvatljiva postojeća namjena ocijenjena je za 47 dvoraca, prihvatljiva privremena namjena za 5 dvoraca te za 6 dvoraca može se pozitivno ocijeniti zamisao obnove koja je u tijeku ili još nije niti počela. Zbog svoje vrijednosti i mogućnosti primjerenijeg korištenja devet je dvoraca za koje se ocjenjuje da imaju nezadovoljavajuću namjenu. To su dvorci/kurije u Dugom Selu, Januševac pokraj Zaprešića, Lovrečina pokraj Vrbovca, Sveta Helena nedaleko Zeline, Gornja Bedekovčina, Gornja Bistra, Vidovec nedaleko Varaždina i Mali dvorac u Našicama. Čak je 29 dvoraca za koje ne postoji nikakva ideja nove namjene. Ocjenjujući prihvatljivost namjene možemo zaključiti da 52% dvoraca zadovoljava kriterij prihvatljivosti namjene, 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji ideja moguće namjene koja će sačuvati dvorac, a 11% dvoraca ima prihvatljivu privremenu namjenu odnosno prihvatljivu zamisao obnove što ne osigurava njihovu zaštitu i očuvanje u budućnosti ali pruža nadu u njihov opstanak.

ZAKLJUČAK

TRADICIJA IZGRADNJE DVORACA, vila i ljetnikovaca, kao i zamkova na tlu Hrvatske, duga je dva tisućljeća. Izgradnju dvoraca i vila pratimo od antičkoga (rimskog) doba i od tada uz veće ili manje izmjene neprekinuto traje do danas. Taj poseban tip stambene arhitekture doživljavao je mijene ovisno o društveno-političkim prilikama. Kada su te prilike bile sigurne od ratova grade se dopadljivi dvorci, vile i ljetnikovci u krajoliku, a u stoljećima nesigurnosti i ratovanja grade se utvrđeni dvorci i zamkovi.

Velika je RAZNOLIKOST TIPOLOGIJE I NAZIVLJA GRAĐEVINA dvorske i ladanjske arhitekture. U svakodnevnom govoru često se dvorci, kurije, zamkovi, ljetnikovci i vile smatraju sličnoznačnicama, iako postoje bitne razlike. DVORAC je ladanjsko prebivalište plemstva i aristokracije, sjedište vlastelinskog posjeda. Osim glavne zgrade dvorac čine i gospodarske zgrade, perivoj, korisni vrtovi, voćnjaci i okolni gajevi. KURIJA je kuća nižeg i seljačkog plemstva, sjedište manjeg gospodarstva, ali i boravište svećenika (župna kurija, kanonička kurija). Od dvorca se razlikuje manjom površinom i skromnijim izgledom. ZAMAK je kasnosrednjovjekovni utvrđeni dvorac, građen na teže pristupačnom brežuljku (*Burg*) ili u močvarnoj dolini (*Wasserburg*), a dolazi još pod imenima: plemićki grad, feudalni grad, kaštel. LJETNIKOVAC je veća stambena građevina s perivojem bogatih građana i aristokracije, na odvojenom prirodno lijepom položaju izvan grada, koja se koristi najčešće u ljetnom dijelu godine. VILE su arhitektonski prepoznatljive stambene zgrade namijenjene stalnom stanovanju u gradu ili na rubu grada, smjestene u lijepim gradskim predjelima s perivojima i gajevima.

Bitan PREDUVJET IZGRADNJE dvoraca, ljetnikovaca i vila jest sigurnost posjeda što podrazumijeva stabilne društveno-gospodarske i političke prilike. ANTICKE VILE u Hrvatskoj grade se najčešće u kasnijem rimskom razdoblju, od 1. stoljeća prije Krista do 4. stoljeća. RENESANSNI LJETNIKOVCI na području Dubrovnika podižu se istovremeno s talijanskim vilama tijekom 15. i 16. stoljeća, a njihova se gradnja nastavlja do početka 19. stoljeća. Iako se već krajem 16. stoljeća u Hrvatskom zagorju pregrađuju neki zamkovi u dvorce, prvi novi BAROKNI DVORCI u sjeverozapadnoj Hrvatskoj grade se od početka 17., a u Slavoniji od početka 18. stoljeća. Tijekom 19. stoljeća učestala je gradnja KLASICISTIČKIH I HISTORICISTIČKIH DVORACA. VILE se grade u većim gradovima od kraja 19. stoljeća, a najvrjednije su secesijske i modernističke vile. Posljednji pravi dvorci u Hrvatskoj podižu se početkom 20. stoljeća.

NESPEŠ

NUŠTAR

U Hrvatskom zagorju i na dubrovačkom području najveća je GUSTOĆA DVORACA (kurija, ljetnikovaca) u Hrvatskoj. Razlog je tome što su ti prostori stoljećima bili zaštićeni od ratnih sukoba, a posjedi su brojni i maleni. Na prostoru sjeverne Hrvatske istočno od Zagreba pa do Iloka jednak je broj dvoraca kao u Hrvatskom zagorju, ali na otprilike osam puta većoj površini. Na prostoru nekadašnje Vojne krajine dvoraca nema, jer tu nije bilo ni plemićkih posjeda.

Osim što su doživljavali PREOBLIKOVANJA i arhitektonske PREINAKE uslijed promjena stilskih i arhitektonskih obilježja, dvorci su tijekom povijesti doživljavali i PRENAMJENE uslijed promjene načina korištenja i novih životnih potreba. Prenamjene i obnove bile su uvjetovane i ratnim razaranjima te promjenama vlasnika i izvornog korištenja dvoraca. Prilagodba dvoraca aktualnim namjenama i novim načinima korištenja nije samo danas aktualna tema. Ona je neprekidno prisutna tijekom dva tisućljeća povijesti izgradnje dvoraca.

PROPADANJE I ZAPUŠTANJE DVORACA u Hrvatskoj započelo je sredinom 19. stoljeća nakon ukidanja kmetstva i feudalnog društvenog poretka, a nastavlja se u godinama nakon Prvoga svjetskog rata zbog provedbe agrarne reforme i smanjenja vlastelinskih posjeda. Bitne promjene su nastale nakon Drugoga svjetskog rata kada su svi dvorci, renesansni ljetnikovci i veće vile nacionalizirani, a njihovi vlasnici su u većini slučajeva napustili Hrvatsku. Od tada počinje uništavanje, zapuštanje i prenamjena hrvatskih dvoraca i renesansnih ljetnikovaca, a tragične posljedice vidljive su još i nakon pola stoljeća. Negriža za dvorce sjeverne Hrvatske i dubrovačke renesansne ljetnikovce nastavlja se i u Republici Hrvatskoj nakon Domovinskog rata.

U Hrvatskoj ne postoji razrađeni i znanstveno-stručno utemeljeni SUSTAV VRJEDNOVANJA DVORACA, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila. Zbog toga nam nisu poznate najvrjednije građevine europske vrijednosti, kao ni nacionalnog, regionalnog ili lokalnog značaja. Posljedica toga jest da katkada najvrjedniji dvorci propadaju, a za one lokalnoga značaja nerijetko se određuju pretjerano zahtjevni uvjeti za obnovu.

Iako su dvorci, kurije, zamkovi, vile i ljetnikovci kulturna dobra te se za njih primjenjuje Zakon o zaštiti kulturnih dobara, neprijeporno je da ih se promatra s različitih gledišta – ponajprije s kulturno-povijesnog, konzervatorskog, arhitektonsko-pejzažnog, gospodarsko-poduzetničkog i turističkog. Pri tome valja poštivati polazišta svih tih gledišta te kod pronalazanja odgovarajuće namjene uvažavati različite kriterije pazeći na vrijednosnu kategoriju građevine.

Analiza aktualnog korištenja dvoraca napravljena je 2005. godine na temelju odabranih 100 primjera dvoraca i većih kurija sjeverne Hrvatske. Istraživani dvorci nalaze se u 12 županija i u Gradu Zagrebu. Otprilike polovica dvoraca (45%) u lošem je građevnom stanju i nužna im je žurna obnova jer će građevno toliko propasti da će svaka obnova u budućnosti doći u pitanje. Bez namjene je 32% dvoraca što znači da propadaju te da će uskoro postati ruševine, ako to već nisu. Čak 37% dvoraca ima nezadovoljavajuću namjenu ili ne postoji nikakva zamisao buduće namjene. Kada bismo odabranim dvorcima sjeverne Hrvatske pridodali i dubrovačke ljetnikovce rezultati istraživanja bili bi još porazniji.

U svrhu unaprjeđenja zaštite, obnove i revitalizacije dvoraca, kurija, zamkova, povijesnih ljetnikovaca i vila u Hrvatskoj predlaže se:

- 1) Napraviti za cijelu Hrvatsku sustavnu evidenciju (približno 1300 građevina bez povijesnih vila) kako bi se utvrdio njihov broj, građevno stanje i način korištenja te drugi podatci od kulturno-povijesnog značaja i važnosti za obnovu i revitalizaciju.
- 2)

RASINJA

SUHOPOLJE – TEREZOVAČ

SVETA HELENA

TRENKOVO

VALPOVO

- Provesti vrjednovanje (kategorizaciju) kako bi se u skladu s njihovim vrijednostima postavili kriteriji zaštite, obnove i prenamjene. Vrjednovanje je preduvjet internacionalizacije hrvatskih dvoraca i sličnih građevina što podrazumijeva njihovu usporedbu s europskim primjerima.
- 3) Posvetiti više brige na državnoj razini za zaštitu i obnovu, za iznalaženje nove prihvatljive namjene te poraditi na stvaranju nacionalne strategije zaštite, obnove i revitalizacije dvoraca i sličnih građevina. Boljoj zaštiti pridonijela bi kategorizacija te postavljanje jasnih kriterija za obnovu i revitalizaciju prema kategoriji zaštite.
 - 4) Prihode od spomeničke rente znatnije usmjeriti prema unaprijed postavljenim kriterijima na obnovu dvoraca i sličnih građevina. Zbog njihova lošeg stanja nije moguće čekati „bolja vremena”. Brzoi obnovi pridonijele bi porezne olakšice za ulaganja u njihovu obnovu, pri čemu bi postotak olakšice mogao biti proporcionalan sa spomeničkom kategorijom građevine.
 - 5) Po uzoru na slične institucije u Europi (primjerice *Istituto Ville Venete*) utemeljiti institut ili centar za istraživanje i obnovu dvoraca, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila jer nije moguća sustavna skrb za tako velik broj kulturnih dobara bez središnje institucije koja će provoditi i poticati koordinirane aktivnosti od znanstvenih istraživanja, preko medijske i marketinške promičbe do gospodarskih i turističkih programa koji mogu pridonijeti obnovi i revitalizaciji tih građevina.
 - 6) Pripremiti se kroz različite projekte (kao što je i *Projekt Interreg IIIb_Cadses_Villas*) za korištenje europskih pristupnih fondova koji će omogućiti financiranje barem nekih aktivnosti obnove i revitalizacije dvoraca, kurija, zamkova, ljetnikovaca i vila.
 - 7) Pod pokroviteljstvom i u suradnji s Ministarstvom turizma, turističkim zajednicama i Ministarstvom kulture pokrenuti dobro pripremljene i marketinški osmišljene projekte kulturnih putova dvoraca na teritoriju cijele Hrvatske, a posebice na područjima najveće gustoće takvih građevina kao što su Hrvatsko zagorje i cijela sjeverozapadna Hrvatska, Slavonija i šire dubrovačko područje.
 - 8) Pod pokroviteljstvom i u suradnji s Ministarstvom kulture, Ministarstvom turizma i turističkih zajednica pokrenuti marketinški osmišljen nacionalni projekt sponzoriranih obnova i revitalizacije dvoraca u cijeloj Hrvatskoj jer nemoguće je osigurati golema sredstva za obnovu najvrjednijih dvoraca i pronalaženje prihvatljive održive namjene bez sponzora i donatora.

LITERATURA

1. BEUSAN, Mario (1988.) *Prilog istraživanju dvoraca Hrvatskog zagorja – efikasnija zaštita i turizam*, magistrski rad, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
2. HORVAT, Anđela; HABUNEK-MORAVAC, Štefica; ALEKSIC, Nada (1970.) *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske – stanje i mogućnosti njihova uključenja u suvremeni život*, studija, Zagreb, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH
3. MARKOVIĆ, Vladimir (1975.) *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, „Kajkavsko spravišće”
4. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1989.) *Perivoji i dvorci Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”
5. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1991.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”
6. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Schlösser und Gärten des Kroatischen Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”
7. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (1992.) *Castles, manors and Gardens of Croatian Zagorje*, Zagreb, „Školska knjiga”
8. OBAD ŠCITAROCI, Mladen (2005.) *Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja*, Zagreb, „Školska knjiga”, isbn 953-0-60525-0, 3. izdanje